

ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ

У статті уточнено феномен «цінності сімейного життя»; визначено критерії та показники сформованості цінностей сімейного життя старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Розкрито одну із педагогічних умов формування цінностей сімейного життя означеної категорії учнів – методичне забезпечення процесу. Зокрема, представлено програму «Сімейні цінності» для учнів 8-9 класів (70 годин), метою якої є підготовка старшокласників шкіл-інтернатів до сімейного життя на основі родинних традицій та звичаїв, позитивних подружніх і батьківсько-дитячих взаємин.

Ключові слова: цінності сімейного життя, сформованість цінностей сімейного життя, старшокласники, загальноосвітня школа-інтернат, позаурочна діяльність.

Проблема формування цінностей сімейного життя набуває особливої актуальності для вихованців інтернатних закладів, оскільки в них або повністю відсутня можливість засвоєння соціального досвіду батьків, або цей досвід має негативний асоціального характер. Школа-інтернат має вирішити нелегке завдання – сформувати у вихованців цінності сімейного життя.

Проблема цінностей сімейного життя представлена трьома основними підходами. У рамках першого вона вивчається як частина ієрархії цінностей у контексті аналізу динаміки ціннісних світів сімей і розглядається в структурі суспільної свідомості (С. Дармодехін, В. Добриніна, Т. Кухтевич, Н. Лапін, Н. Марковська). Другий підхід пов'язаний із дослідженням цінностей сімейного життя як структурних спонукальних компонентів поведінки людини. Відповідно до нього, цінності сімейного життя обумовлюють суб'єктивні дії, що, врешті-решт, детермінує соціальні зміни (Г. Воронін, А. Здравомислов, О. Краєва, І. Суріна). Представники третього підходу (В. Лісовський, М. Мацковський, В. Сисенко) розглядають сім'ю як універсальну цінність, декларують її особливий статус та ціннісне ставлення до неї [3, с. 4-5].

Мета статті – обґрунтувати доцільність упровадження в освітню практику програми «Сімейні цінності», спрямовану на підготовку старшокласників шкіл-інтернатів до майбутнього сімейного життя на основі традиційних для України сімейних цінностей.

Ранній юнацький вік – сенситивний період для формування цінностей сімейного життя, оскільки: є вирішальним

етапом становлення світогляду; визначається активним при-
власненням суспільних норм і функцій, можливістю їх якіс-
ного усвідомлення, оволодінням соціальними ролями, тобто
юнак і дівчина формуються як суспільні суб'єкти.

Юність — період життєвого самовизначення, оскільки най-
ціннішим соціально-психологічними надбаннями у цей час є
відкриття власного внутрішнього світу, усвідомлення життє-
во важливих цінностей та встановлення стійких взаємовідно-
син з оточуючими, вироблення свідомого ставлення до самого
себе. Завдання педагогів інтернатних закладів — спрямувати
ці процеси на формування традиційних цінностей сімейного
життя, щоб старшокласники ідентифікували себе з майбут-
ньою роллю відповідального сім'янина.

Основним новоутворенням підліткового та раннього юна-
цького віку є почуття дорослості. Дорослість виявляється
в романтичних відносинах з однолітками іншої статі, причому
має місце не стільки факт симпатії, скільки форма відносин,
що засвоєні від дорослих (побачення, розваги) [4, с. 35].

Цінності сімейного життя — це світоглядні уявлення та
моральні настановлення, які засновані на традиційному ро-
зумінні інституту сім'ї, відносин людей в сім'ї, відповідаль-
ної шлюбної та сімейної поведінки індивіда, що забезпечують
культурне та демографічне відтворення українського суспіль-
ства. Особливості цінностей сімейного життя як особистіс-
них якостей людини полягають в тому, що вони є соціальними
за своєю природою, але індивідуальними за формами ово-
лодіння та вираження; виконують функцію регуляторів по-
ведінки, охоплюють усі сторони людського буття.

Сформованість цінностей сімейного життя є базовою осно-
вою формування готовності старшокласників шкіл-інтернатів
до сімейного життя та усвідомленого батьківства, їх інтеграції
у сучасне суспільство.

На основі з'ясування сутності та структури феномену «цін-
ності сімейного життя», урахування особливостей молодшого
юнацького віку та специфіки контингенту вихованців загаль-
ноосвітніх шкіл-інтернатів визначено такі критерії та показни-
ки сформованості цінностей сімейного життя старшокласни-
ків загальноосвітніх шкіл-інтернатів: когнітивний — знання
про сім'ю як цінність; знання про цінності сімейного життя
(здоровий спосіб життя, дбайливість, почуття взаємодопо-
моги, взаємоповаги, злагоди); емоційно-ціннісний — сформо-
ваність ціннісних орієнтацій, поцінування цінностей сім'ї;

мотивація до набуття здорового способу життя, дбайливості, почуття взаємодопомоги, взаємоповаги, злагоди; поведінково-діяльнісний — здатність до прояву взаємодопомоги, взаємоповаги, злагоди, орієнтація на здоровий спосіб життя як сімейну цінність, дбайливість.

Слід зважати на специфіку формування цінностей сімейного життя в інтернатних закладах: соціальне сирітство, особливості контингенту учнів, відсутність можливості засвоєння вихованцями позитивного соціального досвіду батьків або засвоєння негативного асоціального батьківського досвіду.

Визначено педагогічні умови формування цінностей сімейного життя у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів, що передбачають: підготовку педагогів шкіл-інтернатів до формування цінностей сімейного життя у вихованців; методичне забезпечення процесу формування цінностей сімейного життя у старшокласників шкіл-інтернатів; формування у старшокласників здорового способу життя, почуття взаємодопомоги, взаємоповаги, дбайливості, злагоди як сімейних цінностей; формування у юнаків та дівчат інтернатних закладів свідомого ставлення до створення сім'ї.

Умова щодо методичного забезпечення процесу формування цінностей сімейного життя старшокласників шкіл-інтернатів реалізовувалась за допомогою розробленої авторським колективом програми «Сімейні цінності» (70 годин) [2].

Мета програми «Сімейні цінності» — підготовка старшокласників до майбутнього сімейного життя на основі традиційних для України сімейних цінностей, родинних традицій і звичаїв, подружніх і батьківсько-дитячих взаємин [2, с. 4].

Програма «Сімейні цінності» складається з таких розділів: «Юність — час подібатись», «Багатство взаємин: шлях у лабіринті. Формула щасливого шлюбу», «Родинознавство. Роль сім'ї у вихованні дітей», «Дестабілізуючі фактори сімейних взаємин», «Насильство в сім'ї», «Сімейна економіка», «Сімейне господарювання».

Так, наприклад, проведення заняття «Складові сімейного добробуту» мало на меті засвоєння учнями адекватного соціально-культурного менталітету змісту та значення інститутів шлюбу і сім'ї; актуалізувати розвиток уявлень щодо умов гармонійного шлюбу, створити атмосферу спільного пошуку адекватних рішень у проблемних ситуаціях; виховувати відповідальне ставлення до виконання соціальної ролі сім'янина.

На початку заняття було проведено дискусію в мікрогрупах із проблем соціально-історичної функції сім'ї; виявлення причин і наслідків розлучень.

З учнями обговорювалися такі питання:

1. Що таке сім'я? (дати визначення).

2. Що таке шлюб? (дати визначення).

3. Для чого потрібна сім'я, чим зумовлена її необхідність?

4. Як ви вважаєте, який середній кількісний склад сім'ї на нинішній момент у нашій країні? Чим це зумовлено? Як це впливає на мікроклімат сім'ї? Як це відбивається на соціально-економічному житті країни?

5. Які причини зниження народжуваності?

6. Наскільки часті та стабільні шлюби в наш час?

7. Які, на ваш погляд, причини та наслідки розлучень?

Робота над визначенням понять відбувалася асоціативним методом. До уваги вихованців були подані такі групи асоціацій:

- взаємостосунки подружжя, батьки та діти, стосунки родичів;
- будинок, тепло, затишок, вогнище; любов, відповідальність, надійність, підтримка.

Робота з асоціаціями зумовлена тим, що групі важко було дати чітке визначення поняття «сім'я», пояснюючи його очевидністю. Після роботи з асоціаціями групи сформулювали поняття «сім'я» і «шлюб». На матеріалі вигаданих або описаних старшокласниками історій ми обговорювали умови гармонійного шлюбу, які доповнювали узагальненим прикладом щасливого подружжя, інформували вихованців, що сім'я найчастіше руйнується через нерозуміння, егоцентричність. Увагу учнів звернули на те, що психологи визначили максималізм як одну з особливостей першого подружнього життя. Дуже часто в повторному шлюбі подружжя намагається знайти і зберегти те, що в надмірності було і в першому, не оціненому ними в свій час. Також зазначили, що ймовірність повторного шлюбу і для чоловіків, і для жінок становить майже 50,0%, тобто багато хто після розлучення ризикує назавжди залишитися самотнім. Під час обговорення наслідків розлучень підкреслювали, що будь-яке розлучення — це зміна звичок і смаків, пов'язаних із зруйнованою сім'єю, і злам стосунків з іншими, що знали обох; переживання почуття провини, болю, образи тощо. Це одне із найсильніших потрясінь у житті будь-якої людини. Хто його пережив, більше ніж сімейні і навіть неодружені, потрапляють у катастрофи, аварії, схильні до не-

шасних випадків, алкоголізму, психічних і фізичних захворювань. Звернули увагу вихованців також на важкі наслідки розлучення для дітей.

У процесі роботи акцентували на необхідності відповідального ставлення до шлюбного вибору, а також розповідали про конфлікт уявлень у трьох сферах сімейного життя — побуті, дозвіллі, інтимних стосунках. Під час обговорення прояву конфлікту у сфері інтимних стосунків виявляли, що сексуальна гармонія, яка, на думку багатьох, заснована на спільності фізіології і знанні «техніки сексу», не є важливою умовою щасливого шлюбу. Найголовнішими умовами щасливого шлюбу є чистота загальних емоційних стосунків і атмосфера психологічної інтимності.

Старшокласники склали загальний портрет щасливого подружжя:

- шлюб за коханням;
- загальна мета, плани;
- задовільні житлові умови;
- рівні обов'язки щодо ведення домашнього господарства;
- наявність здорових дітей;
- схожість характерів, взаємна відповідальність, підвищена вимогливість до себе;
- взаємна підтримка.

Проведення круглого столу на тему «Сім'я в житті людини» мало на меті створити умови для засвоєння учнями сучасного змісту та значення соціально-психологічних інститутів шлюбу і сім'ї; розвивати позитивні емоції, пов'язані з проблемою створення сім'ї; виховувати у старшокласників поважне та відповідальне ставлення до створення сім'ї.

Проведенню круглого столу передувала попередня підготовка: старшокласники добирали приказки та прислів'я до теми «Сім'я», у яких мали відобразити взаємостосунки чоловіка та жінки в сім'ї; роль жінки в сім'ї; роль чоловіка в сім'ї. Також учням запропонували: дослідити історію виникнення слова «сім'я», його магнетизм; визначити умови, без яких сім'я не може існувати.

На початку заняття учням запропонували назвати асоціації, які в них викликає слово «сім'я». Потім старшокласників розподілили на дві групи. Кожна група називала психологічні і моральні умови, за яких сім'я не може існувати. Свої висновки групи записували на плакаті. У результаті обговорення ви-

хованцями були названі такі психологічні умови, за яких сім'я не може існувати:

- несумісність характерів;
- незбіг бажань людей; відсутність загальних захоплень;
- непорозуміння і несприйняття звичок іншого.

Моральні умови:

- недостатня готовність сприймати й розуміти іншу людину;
- принципові розходження у життєвих і моральних позиціях;
- таємні плани та поодинокі рішення.

Потім старшокласникам запропонували написати відповідь на запитання:

«Яку сім'ю ви вважаєте зразком щодо створення власної сім'ї?» Відповіді складали у невеличку скриньку, яку пускали по колу. Діставали записки, зачитували відповіді учнів, не називаючи імен та прізвищ, обговорювали їх.

У процесі реалізації зазначеного модуля широко застосовували гру. Під час гри відбувається пришвидшене засвоєння предметної діяльності завдяки активній життєвій позиції учнів — від ролі гравця до співавтора гри.

Під час проведення дослідно-експериментальної роботи були використані імітаційні, рольові ігри, оскільки вони імітували реальність призначення ролей учасникам і надавали їм можливість діяти «наче насправді», кожний вихованець чітко знав зміст власної ролі та мету гри взагалі.

Імітаційні ігри передбачали роботу групи в уявній ситуації як соціальної єдності. Мета гри — розв'язання проблеми. Кожен вихованець обирав для себе певну роль, відповідно до якої висловлювалися думки щодо сутності запропонованої проблеми.

Наведемо деякі імітаційні, рольові ігри, використані нами.

Проведення імітаційної гри «Сімейний договір» мало на меті створити умови, які імітують ситуацію корегування взаємних очікувань і зближення індивідуальних життєвих цілей.

Сюжетна основа гри: вироблення єдиної життєвої стратегії сім'ї напередодні остаточного рішення щодо її створення.

Методами проведення гри стали: робота з опитувальником у парах, експертна оцінка, обговорення в групах.

З метою орієнтування в ситуації гри і створення мотивації до роботи нами було зазначено, що добрі побажання близьких людей з приводу створення сім'ї молоді люди можуть застосу-

вати, якщо вони стають частиною їхніх переконань. Своєрідним прогнозом цього може бути процедура створення сімейного договору, що сприяє актуалізації уявлень щодо сімейних традицій нової пари, спрямовує зусилля на вирішення можливих суперечностей.

Кожна пара учасників відповідала на запитання, написані на бланку. Завдання для учасників гри полягало в отриманні погодження з кожного питання. Наприклад, їм треба було відповісти на запитання під № 1: «Наскільки ви готові до того, що в житті партнера ви будете займати рівнозначне його роботі місце або навіть менш значуще?» Один із учасників погоджувався з цим, а інший був категорично проти такого положення. У такому разі відшукувалися компромісні варіанти домовленості в «сім'ї» з цього приводу. Це було відображено в наступному пункті сімейного договору: «Робота займає перше місце в житті мого партнера з понеділка по п'ятницю. У вихідні й святкові дні, а також під час відпустки перше місце в житті мого партнера займаю я».

Учасникам гри було запропоновано опитувальник «Сімейний договір» [1, с. 126]. Проведення рольової гри «Сватання» мало на меті створити умови для повноцінного відповідального життєвого вибору, який стосується інтересів обох сторін. Використовувалися також рефлексивне обговорення досвіду рольового програвання ситуацій, групове обговорення, прийоми арт-терапії. На початку гри звертали увагу вихованців на життєво значущий момент — сватання. Отже, молоді люди вирішують створити сім'ю і говорять про це своїм рідним, близьким. Батьки нареченого збираються в гості до батьків нареченої. Для учасників обряду сватання — це можливість краще пізнати один одного, серйозно поговорити про можливість об'єднання цінностей і досвіду сімей із різноманітним способом життя.

Пара «молодят» обиралася добровільно. З метою узгодження моментів іміджу кожної групи і формального плану дій учасникам гри надавався деякий час. У процесі гри пара «молодят» розташовувалася окремо; «рідня» займала місце згідно з обраним образом-іміджем. Старшокласники із задоволенням виконували ролі з карикатурним або негативним забарвленням («веселі друзі нареченого», «метка сваха», «карисливі сусіди» та інші).

Після закінчення дії обговорювалися такі запитання: «Яке ваше самопочуття?»; «Хто з вас бажає щось пояснити?»; «Що вам дало це дійство та що ви дізналися про себе?»; «У кого з вас

виникли запитання чи побажання?» Завершувало гру «Побажання молодим перед весіллям»: учасники гри склали жартівливі римовані поради, побажання. «Молодята», своєю чергою, склали відповідне вдячне слово. Після вербалізації побажань і відповідей вихованці висловили своє ставлення до минулої дії й обговорили її.

Проведення цієї гри сприяло виникненню зацікавленості щодо обряду сватання. На етапі завершення гри використовували прийом арт-терапії — групове малювання «Молода сім'я». Усі учасники групи по черзі за допомогою фарб, фломастерів, кольорової крейди, олівців на великому папері намалювали груповий портрет молодої сім'ї.

Проблема формування цінностей сімейного життя у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів потребує подальшого різнопланового дослідження. Перспективним вважаємо розроблення семінару для вихователів і класних керівників шкіл-інтернатів з питань формування цінностей сімейного життя у старшокласників; підвищення ефективності післядипломної педагогічної освіти з цієї проблеми.

Література

1. Канішевська Л.В. Крокуємо до соціальної зрілості: наук.-метод. посіб. / Л.В. Канішевська. — К. : Ін-т проблем виховання НАПН України, 2011. — 175 с.
2. Сімейні цінності: комплекс навчальних програм сімейного виховання (9, 17, 35, 70 годин) [для учнів 8-9 класів] / О.В. Мельник (кер. авт. кол.), Т.В. Кравченко, Л.В. Канішевська, Г.Г. Ковганич, В.І. Кириченко, Л.В. Корецька, В.І. Прит. — Івано-Франківськ : НАІР, 2012. — 48 с.
3. Рогова А.М. Анализ социальных факторов формирования семейных ценностей среди молодого поколения на примере Санкт-Петербурга и Ленинградской области : автореф. дисс. ... канд. социолог. наук : 12.00.03 / А.М. Рогова. — Самара, 2006. — 20 с.
4. Шеламова Г.М. Педагогические условия формирования толерантности учащихся профессионального лицея : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Галина Михайловна Шеламова. — М., 2003. — 180 с.

В статье уточнен феномен «ценности семейной жизни»; определены критерии и показатели сформированности ценностей семейной жизни старшеклассников общеобразовательных школ-интернатов. Раскрыто одно из педагогических условий формирования ценностей семейной жизни старшеклассников школ-интернатов — методическое обеспечение процесса. В частности, представлена программа «Семейные ценности» для учащихся 8-9 классов (70 часов), целью которой является подготовка старшеклассников школ-интернатов к будущей семейной жизни на основе традиционных для Украины семейных ценностей, семейных

традиций, позитивных супружеских и детско-родительских взаимоотношений.

Ключевые слова: ценности семейной жизни, сформированность ценностей семейной жизни, старшеклассник, общеобразовательная школа-интернат, внеурочная деятельность.

L. V. Kanishevska

The Formation of Boarding School Senior Students' Family Life Values

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine).

The phenomenon «family life values» is clarified in the article.

Family life values are philosophical ideas and moral instructions based on the traditional understanding of family institution, relations between family members, marriage and family responsible behavior, which provide cultural and demographic reproduction of Ukrainian society. The features of family life values as personal characteristics of the person are social by nature, but individual in patterns of mastery and expression; they are behavior regulators, covering all aspects of human existence.

Family life values maturity is the foundation of the boarding school senior students' readiness to family life and conscious parenting, their integration into the modern society.

Due to the nature and structure of the phenomenon «family life values», the peculiarities of young adolescents and specificity of boarding school student contingent, the criteria and indicators of comprehensive boarding school senior students' family life values maturity are defined.

The methodical support of the boarding school senior students' family life values formation process is presented: the program «Family Values» for 8-9 grades students (70 hours), the purpose of which is to prepare boarding school senior students for their future family life on the basis of Ukrainian traditional values, family traditions and customs, positive marital and parent-child relationships.

Keywords: family life values, family life values maturity, high school, senior students, comprehensive boarding schools, extracurricular activities.

References

1. Kanishevska, L. V. (2011). Krokuiemo do sotsialnoi zrilosti [We grow socially]. Kyiv: In-t problem vyhovannia NAPN Ukrainy.
2. Melnik, O. V., Kravchenko, T. V., Kanishevs'ka L. V., Kovhanych, H. H., Kyrychenko, V. I., Koretska, L. V. & Prit, V. I. (2012). Simeini tsinnosti [Family values]. Ivano-Frankivsk: NAIR.
3. Rogova, A. M. (2006). Analiz sotsyalnykh faktorov formirovaniia semeinykh tsennosti sredi molodogo pokoleniia na primere Sankt-Peterburga i Leningradskoj oblasti [An analysis of social factors of family values formation among young generation on example of Sankt-Petersburg and Leningrad region]. (Dissertation Abstract, Samara).
4. Shelamova, G. M. (2003). Pedagogicheskie usloviia formirovaniia tolerantnosti uchashchikhsia professionalnogo litseia [Pedagogical conditions of tolerance formation in students of professional lyceum]. (Candidate dissertation, Moscow).